

Eğitim ve Pedagojik Açından Asr Suresine Bakış¹

Ülkü Er

MA Candidate, North American University, Dept. of Math and Science Education,
berraebru3@gmail.com

Doğan Yücel

Assist. Prof. Dr., Dep. of Oriental Philology, Int. Burch University,
dogan.yucel@ibu.edu.ba ORCID ID: 0000- 0001-6240-8886

Süeda Gül

English Language Teacher, suedagulapss@gmail.com

Emin Osman Uygur

Ph.D. Candidate Dept. of Oriental Philology, Int. Burch University
eminosmanuygur@gmail.com

Metin Aysel

Dr. Med. Univ. Child and Adolescent Psychiatrist and Psychotherapist,
metin.aysel@yahoo.de

Beyza Aydın

Clinical Psychologist, aydinbeyza369@gmail.com

Öz

Dini ilimler dışında Kur'an-ı kerimin birçok sure ve ayeti üzerine sosyal bilimler açısından genellikle sosyoloji, felsefe, mantık, psikoloji gibi alanlarda çalışmalar yapılmıştır. Fen bilimleri açısından ise çoğunlukla astronomi ve tıp gibi sahalarda çalışılmıştır. Bu çalışmada üç ayetli asr suresi eğitim bilimleri açısından ele alınmıştır. Surenin ayetlerinde geçen ifadeler bir eğitim-öğretim sürecine ayrı ayrı incelenerek uyarlanmaya çalışılmıştır. Tahlil sürecinde eğitim üzerine görüşleri bulunan Gazali başta olmak üzere kimi İslam düşünürlerinin de fikirlerinden konu başlıklarına göre istifade edilmiştir. Çalışmada doküman analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda asr suresinin bir eğitim-öğretim süreci açısından son derece uygun bir yapıda olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asr suresi, eğitim, pedagoji

Overview of Surah Asr in Education and Pedagogical Perspective

Abstract

Apart from religious sciences, studies have been carried out on many surahs and verses of the Qur'an in terms of social sciences, generally in areas such as sociology, philosophy, logic, and psychology. In terms of science, it has mostly been studied in fields such as astronomy and medicine. This study discusses the

¹ This article was prepared within the scope of the project numbered RPsP-2022-1-02 of the Germany-based Association for Psychological and Spiritual Sciences e. V. The authors voluntarily participated in the project.

three-verse asr sura in terms of educational sciences. The expressions in the verses of the surah have been tried to be adapted to an educational process by examining them separately. In the analysis process, the ideas of some Islamic thinkers, especially Gazzali, who had opinions on education, were also used according to the subject headings. Document analysis was used in the study. As a result of the study, it has been determined that the period of asr is in a very suitable structure in terms of an education-teaching process.

Keywords: Surah Asr, educational perspective, pedagogical perspective

Giriş

Geçmişten günümüze özellikle müslümanlar kutsal kitaptan insan ve toplum hayatına fayda sağlayacak yöntemler çıkarmaya çalışmışlardır. Çünkü Kur'an'da bazı ayetler açık şekilde hükümler va'z ederken bazıları da üst üste anlam katmanları içerir. Asr suresi de bu minvalde düşünülebilir. Bu sure üç ayetlik kısa bir metne sahip olup meali şöyledir;

1. Yemin ederim zamana:

2. İnsanlar hüsranda.

3. Ancak şunlar müstesna: İman edip makbul ve güzel işler yapanlar, bir de birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler (Yıldırım, 2007, s. 1093).

Yakın dönemde bu sure üzerine Mâtürîdî ve Mehmet Akif'e göre asr sûresi'nde hüsrâni önleyen imân tezâhürü psiko-sosyal hikmeti, Asr sûresi bağlamında kur'ân'ın evrenselliği, çağdaş kur'an okumaları bağlamında Ahmed Hamdi Aksekili'nin asr suresi tefsirine analitik bir bakış, Asr sûresinin kavram ve i'rab açısından tahlili, Asr suresi ışığında mutluluk prensipleri, Asr suresine göre insanlığın kurtuluşu, Asr Sûresi tefsiri üzerine, edebi ve içtimai açıdan Asr Suresi ve Asr suresi bağlamında salih amel gibi çalışmalar kaleme alınmıştır.

Asr Suresinin Kısa Açıklaması

Asr ile namazların önemi ve ikinci namazı kastedebileceği gibi Hz. Peygamber'in yaşadığı *Asr-ı Saadeti* kastettiği de kimi müfessirlerce ifade edilir. Bu minvalde Ersoy “devr-i mes'ûd-kudûmuyla giren asr-ı güzîn” (2009, s. 191) diyerek güzelliklerin ve yeniliklerin asr-ı saadette zuhûr ettiğini belirtmektedir. Ayrıca yine bu kelimedden insanın hüsranda olmaması için içinde bulunulan zamanı ve onu değerlendirmeyi veya devrin şartlarına mutabık hareket etmeyi de işaret ettiği söylenebilir ki Ersoy, Kur'ân'ın hükümlerinin her asrın idrâkine sunulmasını “doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı, asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı” (2009, s. 419-420)

demektedir. Asrı idrak edip hüsrana düşmemenin yolunun “Bu cehâlet yürümez; asra bakın: asr-ı ulûm” (Ersoy, 2009, s. 321) sözleriyle ilim sahibi olmak ve cehâletten uzak durmakla mümkün olduğunu belirtir. Maturidi’ye göre ise hüsranda olmamanın çareleri Tevbe suresi 112. ayette sıralanmıştır;

a) Tevbe edenler

b) İbadet edenler

c) Hamd edenler

d) Allah’ın rızası için sefer edenler: “Allah rızası için sefer” kavramına: İslâm’ı anlatmak, cihad, yerine göre hicret, faydalı ilim elde etmek, insanları eğitmek, çalışıp helâl kazanç sağlamak gibi birçok alan girer. Allah’ın hudutlarını korumaya: İmanın gerekleri, ibadetler, İslâm ahlâkına uygun davranışlar, İslâm’ın her alandaki hükümleri dâhildir (Yıldırım, 2007, s. 211).

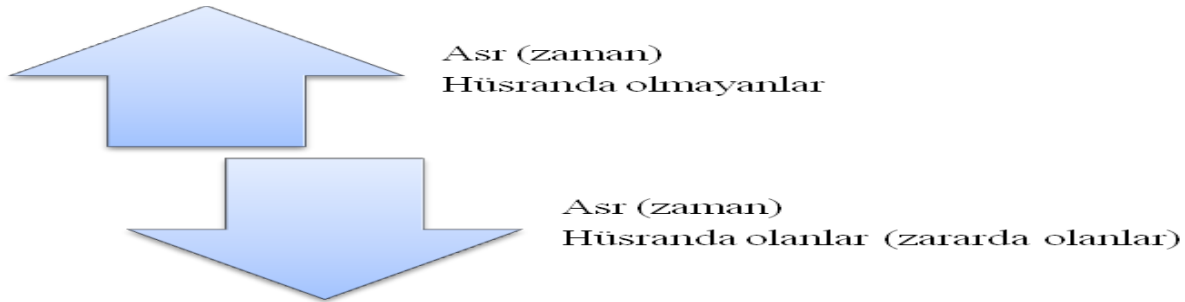
e) Rûku edenler, secdeye kapananlar (Namaz ibadeti)

f) İyilikleri yayanlar ve kötülükleri önleyenler

g) Allah’ın hudutlarını bekleyip koruyanlar.

Şekil 1

Hüsranda Olanlar ve Olmayanlar

Hüsranda olmanın bir diğer sebebi de İsfehânî’nin (1991); insanın aklını kullanmadığı için dünya ve âhiret saadetinden mahrûm kalması olarak Oral açıklamaktadır (Oral, 2018, s.7). Mâtürîdî, asıl hüsrânın, geçici dünyada değil, ebedî âhiret hayatındaki saadetten mahrûmiyet olduğunu belirtir (Mâtürîdî, 2005, s. 40). Hüsrandan kurtulup kâra geçmenin yolu mü’minlerin malları ve canlarıyla cenneti satın almalarıdır (Tevbe 9:111). Bu noktada *hüsrân* kelimesinin Kur'an'da hangi manalarda kullanıldığına bakmak faydalı olacaktır. Lugat olarak "hüsrân" kelimesi, *kârın* zıttıdır. Ticarete bu kelime genel olarak bir işte zarar etmeyi veya iş hayatında sürekli zarar etmeyi ifade etmek için kullanılır. İnsan bütün işlerinde zarar etmiş ve sermayesini de kaybetmişse, bu kelime iflas hali

için de kullanılır. Kur'an-ı Kerim *hüsran* kelimesini özel bir ıstılah olarak, *felah* kelimesinin zıttı olarak da kullanmıştır. İslam'ın felah düşüncesinin sadece dünyevî refahı değil, insanın gerçek dünyası olan ahireti de kapsadığı gibi, hüsran düşüncesi de sadece dünyevi başarısızlığı değil, aynı zamanda ahiretteki başarısızlığı da kapsar (Bkz. A'raf 7:9, Enfal 8:30, Yunus 10:23, İsrâ 17:102, Hacc 22:17, Mü'minun 23:1-2-11 ve 50, Lokman 31:4, Zümer 39:34). Ayrıca Kur'an'a göre gerçek felah ahiret felahıdır ve gerçek hüsran da oradaki hüsrandır. Bu dünyada insanın felah dediği aslında gerçek felah olmayıp tersine onun sonucu bu dünyada bile hüsrandır.

İnsanın bu dünyada hüsran zannettiği de aslında hüsran değildir. Aslında o, felaha bir vesiledir. Bu gerçek Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde vurgulanmıştır (Bkz. Nahl 16:99, Meryem 19:53, Taha 20:105, Leyl 92:3 ve 5). Kur'an'ın kesin dille *insan büyük hüsrandır* ifadesinin anlamını, hem dünyada, hem de ahirette hüsran olarak anlamak gereklidir. Bu hüsrandan iki dünyada da ancak müteakip ayetteki dört sıfatı taşıyanlar kurtulabilirler.

Bu sıfatlar;

- a. iman
- a. salih amel
- a. sabrı tavsiye etmek
- a. hakkı tavsiye etmektir.

Bu filtreleme ters çevrilerek huzura erme vasıfları nelerdir, vazifeler nelerdir ve güç nedir? sorularının cevapları aranabilir. Esfel-i safiline inen insan hüsrandır yükseklerle çıkış kriterleri ise bu ayette belirtilmiştir. Peygamberlerin hayatlarına bakıldığında da hepsinin daveti, amacı iman ve salih ameller işlemek ile ilgilidir. Toplumda yahut insanlık içinde selameti sağlamak için uyarı ve ikazlar, doğru yolu işaret etme gibi hakkı tavsiye etme vazifeleri vardır. Peygamberlerin imtihanlarına bakıldığında ise hepsinde bu vasıflar, vazife süresince, dirayetli olunmasında sabır gücü kullanıldığını ve sabır fonksiyonunun aktif olması gerektiği düşünülebilir.

Bediüzzaman'a göre sabır kuvveti evham yolunda dağılmazsa her musibete karşı kâfi gelebilir. Fakat insanın vehminin tahakkümüne yenilir, gaflete dalar ve fâni hayatı bâki tevehhüm ederse kendinde bulunan sabır kuvvetini mazi ve müstakbele dağıtır ve halihazırdaki musibete karşı sabrı kâfi gelmez, şekvâya başlar (1995, s. 10).

Bu noktaya günümüz nazarı ile bakılacak olursa ayette geçen kriterlerin gerçek anlamlarının yanında, insanı hayatın içinde sürekli ayakta kalması mücadele ve gayret etmesi itibarı ile hüsrana düşebileceğini bilmelidir. Peki bu konumdan çıkış kriterleri nelerdir? Sure bu meselede ilk

başlangıç noktası olarak imanı yani inanmayı ifade eder. Hüsrandan kurtulacağına inanan insanlar hüsrana noktasından uzaklaşmada ilk adımı atmış olurlar. İkinci nokta salih ameller işlemek yani inandığı veya hedeflediğini fiili olarak yapmaya başlamak. Bu yolda yaşadığı veya yaptığı yanlışlarda birisinin doğruyu tavsiye etmesiyle yola devam etmek bir sonraki adımdır. Son olarak yaşayabileceği zorluklarda birinin sıkıntılara dayanabilmesi için sabretmesi gelir.

Zamanı Doğru Değerlendirip Hüsrandan Kurtulma Metodolojisi

Asr suresinin 1. ayetinde asra zamana yemin edip önemi belirtilir. Aynı zamanda yetiştirilen nesillere içinde yaşadığı zamanın önemini kavratmak ve zamanı doğru kullanmasını öğretmekle işe başlanmalıdır. 2. ayette insanların hüsranda olduğu belirtilmektedir; hatta “inne” kavramı ile bir kesinlik, şüphesizlik, gerçeklik vurgulanmaktadır. Diğer yandan “lefi” kelimesi içindedir manasına gelmektedir. Bu durum insan için bir denge meselesini yahut zıtlığın olduğunu da ifade etmektedir. İnsanın bulunduğu zaman içinde, yani dünya hayatında” içerisinde” kavramı ile bulunduğu konumun hüsrana ziyan noktasında olduğuna işaret etmektedir. Ayette, farklı bir üslup ile yaklaşım vardır. Direkt huzur konumunun mesajı verilmek yerine hüsrana kelimesi geçmekte olup, böyle bir tezatlığın olduğunu belirterek 3. ayette geçen fillerin şahıslar üzerinden açıklanması ile bir filtreleme yapılmıştır. Yani şöyle ki; iman eden, salih amel işleyen, hakkı tavsiye eden, sabrı tavsiye edenler tarafına yönelmedikçe insan şüphesiz hüsranda olacaktır. Bu filtreleme ters çevrilerek huzura ermek açısından vasıflar nelerdir?, vazifeler nelerdir? ve güç nedir? sorularına cevap aranabilir. Esfeli safiline indirilen insan orada hüsrandadır. Oradan yukarıya çıkış kriterleri ise belirtilmiştir. Peygamberlerin hayatlarına bakıldığında da hepsinin davet amacı *iman ve salih ameller* işlemek ile ilgilidir. Toplumdaki yahut insanlık içinde selameti sağlamak için uyarı ve ikazlar, doğru yolu işaret etme gibi *hakkı tavsiye etme* vazifeleri vardır. Peygamberlerin imtihanlarına baktığımızda ise hepsinde bu vasıflar, vazife süresince, dirayetli olunmasın da *sabır gücü* kullanıldığını ve sabır fonksiyonunun aktif olması gerektiği düşünülebilir. Sabrın çeşitleri, taat üstünde sabır, masiyetten sabır ve musibetlere karşı sabırdır (Bediüzzaman, 1995, s. 271).

En son madde olan hüsrandan kurtulup huzura yaklaşmak için sabrı tavsiye edenler noktasından hareketle;

- a) Zamanın çıldırtıcılığına karşı sabır,
- b) Dünyanın cazibedar güzelliklerine karşı sabır,

c) Allah'a ve Resulüne kavuşma iştihakına karşı sabır (mukarrebinin sabrı) (Gülen, 2015, s. 144-145) da listeye dahil edilebilir.

Çünkü dünya hayatında sabır gerektiren noktalar çeşitlilik göstermektedir. Zaman içerisinde insan içinde bulunduğu ve başına gelen imtihanlarda bunları bilip ona göre kategorize edebilirse sabrını aktif bir şekilde kullanabilir. Sabır geçmişe ve geleceğe dağıtılmadan, ana odaklı olması halinde hemen herkese yeterli olabilecektir (Bediüzzaman, 1995, s. 10).

Şekil 2

Zamanı Doğru Değerlendirip Hüsrandan Kurtulma Metodolojisi

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Ama Asr suresinin eğitim ve pedagojiye bakan yönleri ile ilgili bir çalışma tespit edilememiştir. Bu çalışmada bazı tefsirlerin mealleri incelenerek pedagojik açıdan asr suresinin hangi yöntem ve metodlar barındırdığı üzerinde durulmuştur. Surede geçen kavramlar ve bunların ayetlerdeki sıralaması pedagojide kullanılabilir mi? sorusunun cevabı aranmıştır. Ayrıca bu çalışmada önceki yüzyıllarda yaşamış âlim ve bilim insanlarının sure üzerindeki çalışmaları da göz önünde tutulmuştur. Bununla beraber günümüz eğitim anlayışı ışığında yeni ve faydalı bir yöntem nasıl geliştirilebilir? sorusunun da cevabı aranmıştır.

Çalışmada doküman analizi kullanılmıştır. Elde edilen bilgilerle bir tasnif ve metodolojiye gidilmiş ve surenin ifade ettiği yöntem uygulanabilir bir pedagojik şablon ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bulgu ve Yorumlar

Mutluluk Nedir?

Gazali mutluluğu manevi, ahlaki ve bedeni olmak üzere ue ayırır. Ancak nihai hedef âhiret mutluluğunu elde etmek ve Allah’a yakın olarak cennetteki ideal hayata kavuşmaktır. Bu dünyada insanı sevindiren şeyler birer nimetken gerçek mutluluk ahiret hayatıdır. Ona göre bu nimetler; a. Akli lezzetler, b. Bütün insanlarla bazı hayvanların sahip olduğu lezzetler ve (c) insanların ve bütün hayvanların sahip olduğu lezzetlerdir (ağrıacı, 2000, s. 277). İnsan akli lezzetleri öncelikli ele almalıdır. Çünkü insana âhiretteki mutlulukları elde ettirecek olan akıl ve onunla elde edilen bilgidir. Bu yolla elde edilen mutluluğu ise şu şekilde tarif eder: “Mutluluk, fani olmayıp sürekli olan, üzüntü olmadan hep sevinç, fakirlik olmadan hep zenginlik, eksiklik olmadan mkemellik ve zillet olmadan izzet ile olur (Gazali, 1964, s. 180; 1974, s. 483- s.123). İnsanı sonsuz ve kesintisiz mutluluğa götüren ilim ise *marifetullahtır* ve buna ulaşma Allah’ı tanıma ve O’nu sevme ile olur (Gazali, 2003, s. 35 ve 106). Asr suresindeki dört esas, insanların mutluluğu için yeterlidir (Abduh & Âkif, s. 74, s. 388-390). Ayrıca bu dört esasın ne çıkmasının hikmeti, akıllara ilk gelen hikmetli fiiller olmasından dolayıcıdır (Mâturıd, 2005, s. 319).

Asr Suresi ve Pedagojik Gelişim Dönemleri

Öteden beri bilindiği üzere insan zaman içerisinde yaş ve eğitim gibi açılardan farklı fiziksel psikolojik (gelişimsel, bilişsel) psikomotor değişiklikler göstermektedir. Bu noktada Asr suresindeki kavramlar pedagojik gelişim dönemlerine farklı bir boyut kazandırabilir. Adı geçen dört vasıf eğitime tatbik edildiğinde; iman kavramı ebeveyn ve eğitimcilere bakan yönüyle hedefe inandırma, salih amel kavramı davranışsal veya psikomotor (fiziksel, beceri), hakkı tavsiye etme kavramı bilişsel (zihni, fikri) ve sabır kavramı (duyuşsal) olarak kabul edilebilir.

Pedagojik Açıdan Asr Suresine Yaklaşım

Pedagojik açıdan ele almadan önce *eğitim ve öğrenme nedir, türleri nelerdir?* sorularına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Bir kimsenin yaptığı çalışmaya, bu cevherin kuvveden fiile çıkması

için; taallüm (öğrenme), bir başkasının yardım etmesine ise; onun kuvveden fiile çıkmasına talim (öğretme) denir (Gazâlî, 1996, s. 31-68; Gazâlî, 1964, s. 336-337). Gazali, ilimleri iki şekilde açıklayarak, bu anlamda iki farklı öğrenmeden bahsetmektedir.

a. İnsani/kesbi öğrenme: Duyular ve akıl vasıtasıyla normal yoldan öğrenmeyi ifade etmektedir. Kesbi öğrenme, Gazali'nin aynı zamanda insani öğretim de dediği beş duyu ve akli yetenekleri kullanarak çeşitli yöntemlerle kendi çaba ve gayreti ile bilgiye ulaşmak ve bunları kullanarak davranış değişikliği meydana getirmektir (Oruç, 2009, s. 153).

a. Rabbani/ledünni/sezgisel öğrenme: Allah'ın duyular ve akıl devreye girmeden insanın zihninde doğrudan bilgi oluşturmasını ifade etmektedir ki kısaca ilham adı verilir.

Vahiy: İkinci yolla öğrenmenin bir türü olup, peygamberlik son bulduğu için artık kapanmıştır (Çelikel, 2006, s. 2).

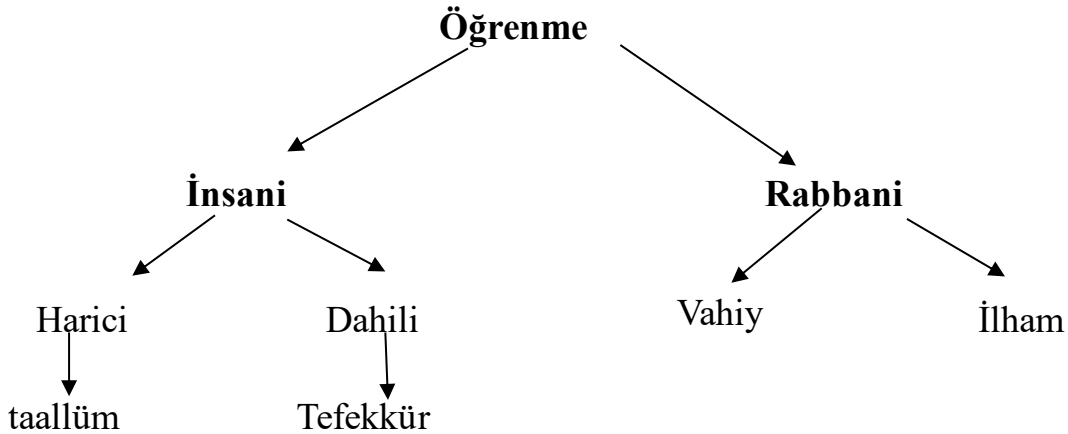
Bilgiyi öğrenme ve bilgiyi benimseyip davranışa dönüştürme bakımından türevleriyle birlikte, Gazâlî'nin eserlerinde eğitim ve öğretimle ilgili kavramları, Bloom ve arkadaşlarının tercihine uyarak iki grupta ele almak mümkündür:

a) Bilişsel alanla ilgili olanlar: Talim, taallüm, tahsil ve tefekkür (1964 , s. 227),

b) Duyuşsal alanla ilgili olanlar: Edeb, tehzib, tezkiye, ıslah (1964, s. 232).

Şekil 3

Öğrenme Yolları Şeması

“Ancak” ve Eğitimde Hedefler

Yukarıda değinildiği üzere öncelikle muhabata zamanın kıymetini ve öğrenmenin sürecini açıkça ifade etmek gereklidir. Ardından öğrenme süreci sonucunda başarısız olduğu takdirde karşı karşıya kalabileceği olumsuzluklar açıkça söylenmelidir. Daha sonra ise üçüncü ayetin başındaki “illa” kelimesi ile öğrenim yoluna çıkışta bulundurulması gereken donanımlar ve dolayısıyla hedefe ulaşma adına yapılan hazırlıklar tamamlanmalıdır. Elde edilecek hedefe iman, salih amel, hakkı tavsiye etmek ve sabrı tavsiye etmek şeklinde dört vasıfla ulaşılabilmektedir. İlk aşamada eğitimci yetiştireceği bireylerde belli hedefler belirlemelidir. İlk ve en önemli hedef ise, iyi vatandaş yetiştirmektir. Örneğin; Amerikan eğitim sistemi şu hedefleri benimser: (a) iyi vatandaş yetiştirme, (b) Demokratik bir yaşam sağlamak, (c) Ulusal gelire katkıda bulunma, (d) Ahlaki ve dini bir hayat sağlama ((White, 1973, s. 297). 1996 yılında bir araya gelen *21. Yüzyıl Uluslararası Eğitim Komisyonu* eğitimin temel prensipleri, ya da eğitimin neden yapılması gerektiği konusunda bazı ilkeler belirlemiştir. Bu ilkeler, *hangi tür eğitim ve din eğitimi, geleceğimizi şekillendirmek için gereklidir?* sorusunun cevabı niteliğindedir ve temel olarak eğitimde şu hedefler benimsenmiştir: (a) Bilmek için öğrenme, (b) Yapmak için öğrenme, (c) Birlikte yaşamak için öğrenme ve (d) Olmak için öğrenme. Bu ilkeler, insanın bütün yeteneklerini kullanma ve yeteneklerine işlerlik kazandırmayla ilgili olduğundan, bir bütünlük içerisinde olması gerekmektedir (Schreiner, 2002, s. 1-2; Schwarts, 1982, s. 491). Gazali, modern eğitimdeki bu bütünlük uygulamasını, daha kapsamlı bir şekilde ele almış ve bütün bu aşamalardam bir adım ileriye geçecek şekilde düzenlemiştir (Oruç, 2009, s. 168). Gazâlî’ye göre, modern anlamda *iyi vatandaş* yetiştirme modeli, *iyi insan* yetiştirme şeklinde değerlendirilmektedir. Bu insan modeli ise, yeryüzünde herhangi bir kültür, ırk ve nesep olarak değil, tevhid inancına sahip *iyi insan* olmakla kendisini göstermektedir (Oruç, 2009, s. 184).

İnsan hayat serüveninin tamamında dört hedef için çalışmalıdır. Gazali bu hedefleri, şöyle özetler;

- (a) İnsanın kendisini tanıması,
- (b) İnsanın Allah’ı tanıması,
- (c) İnsanın dünyayı tanıması,
- (d) İnsanın âhireti bilmesi (1986, s. 232; 2004, s. 29; 2000, s. 136).

Gazali, merkeze insanı alan ve *iyi ve inançlı insan yetiştirmeyi* gaye edinen bir eğitim sisteminin, ideal anlamda başarılı insanlar yetiştirmeye zemin hazırlamış olacağını düşünmektedir (Oruç,

2009, s. 182). İnsanın mutluluğunu, Gazâlî, ilim ve marifete bağlayarak (1964, s. 47) saadet fikrini de eğitimin genel amacıyla ilişkilendirmiş gözükmektedir (Quasem, 1974, s. 64). O, ilmin en büyük faydasının insanları helâke sürükleyen kötü huylardan arıtıp saadete ulaştıracak güzel huylarla süslemek olduğunu söyleyerek, bunu ilim öğrenmenin gayesi olarak göstermektedir (Gazâlî, 1964, s. 41). Bu nedenle bilgilenme sürecini dört safhada değerlendirir: (i) Faydalanmak, (ii) tahsil etmek, (iii) tefekkür etmek, (iv)uygulayarak öğretmek (Gazâlî, 1964, s. 362).

Bilişsel hedeflerle ilgili beş öğrenme düzeyi belirlenmiştir: Hatırlama, kavrama, uygulama, analiz ve yeniden üretim (Kenneth, 1999, ss. 59-60). Bu alana yönelik hedeflerin temel özelliği “Bilginin sentezi ve yeni düşünceler geliştirme”dir (Çelikel, 2006, s. 74). Duyuşsal hedefler, insanın sosyal ve üst istek düzeylerinin, kendi dışına yönelik bir duyarlık gelişimi sağlayacak tarzda geliştirilmesi ile ilgilidir. Bu özelliğinden dolayı duyuşsal hedefler ahlâkla doğrudan ilişkilidir (Parladır, 1996, s. 67). Bilişsel hedeflerde *düşünerek ve bilerek eyleme geçen bir varlık* şeklinde yer alan insan vurgusu, burada daha çok *ahlâkî ve irâdî bir varlık* olan insana yönelecektir (Çelikel, 2006, s. 81).

“O Kimseler ki..” Eğitimci ve Öğrencilerin Özellikleri

Ancak denilerek bir hedefin bulunmasını işaret ettikten sonra ayette bir sonraki gelen kelime olan *o kimseler ki* ifadesi eğitimcilerin baştan belli vasıflarla donanmış olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Talim ve terbiyede en birinci ocak, en birinci mektep, en birinci okul aile olup anne ve baba çocukların ilk terbiyecileridir.” Daha sonra sırasıyla okul ve toplum hayatı gelmektedir. Eğitici o kadar önemlidir ki “onun hakkı, babanın hakkından bile daha önemlidir. Çünkü baba çocuğunun dünyalığını düzenlemek için varken öğretmen ise hem dünyasını hem de âhretini kurtarmak için uğraşır.” (Gazali, 1964, s. 363). Öyle ki, “Devletleri ve medeniyetleri yapan da yıkan muallimlerdir.” (Topçu, 1960, s. 19.)

Başarılı Bir Eğitimcinin Özellikleri Nelerdir?

a. *Eylem Söylem Uyumu*: Bilgiyi kendi hayatında içselleştiren, gerçek bir eğitimci bunu kendi hayatında uygulamalı ve bunun sonucu olarak uygulamalarını halka yansıtmalıdır. Başarılı bir eğitim faaliyeti, bu sürecin aksaması durumunda yürütülemez (Oruç, 2009, s. 170).

b. Örnek Olma: Taklit, vüzh (anlama) ve yakın kavramlarıyla tanımlanan (Gazali, 1964, s. 179) model alma; taklit, özdeşleşme ve benimseme mekanizmaları kavramlarıyla açıklanır ki, bu modern psikoloji verileriyle birebir örtüşmektedir (Oruç, 2009, s. 173).

c. Eğiticide Bulunması Gereken Diğer Özellikler: Eğitimci öğrencilerini kendi çocukları yerinde görmeli, hepsine sevgi ve şefkat beslemelidir. Bütün davranış ve uygulamalarıyla eğitimci, İslam'ın uygulayıcısı olmalı, Peygamberimizin bütün davranışlarını örnek alarak; Allah'ın rızasını elde etmek için gayret göstermelidir. Öğrencilerine her konuda öğüt vermeli, onların her alanda bilgilenmelerini sağlamalıdır. Eğitimci disiplini sağlama konusunda, mümkün olan en hafif cezaları uygulamalıdır. Öğrencisinin zihinsel kapasitesini göz önünde bulundurarak, onun akli seviyesine göre davranmalıdır. Öğretmen, öğrencisinde görmüş olduğu kötülükleri gidermeli ve onları iyi davranışlara dönüştürmelidir. Dersin soru cevap ortamında geçmesine dikkat etmeli ve sorulan soruları dikkatle dinlemeli, onlara kısa ve öz cevaplar vermelidir. Öğretmen, kendi düşüncesinden daha güçlü deliller getirilmesi durumunda hatasını kabul etmelidir. Çünkü 'bilmiyorum' demek de insanlar için bir erdemdir. Öğretmen, bütün bilgilerin bir sıra içerisinde öğrenilmesi gerektiğini öğrencilerine anlatmalı ve farz-ı ayn olan bilgiler dururken farz-ı kifaye olan bilgilerle uğraşmamasını sağlamalıdır. Öğretmen, faydalı olacak bilgilerin sürekli peşine düşerek; kendisini geliştirecek bilgilerle meşgul olmalıdır. Her türlü gösterişten sakınmalı, konut, yiyecek ve giyeceklerinde şatafata kaçmamalıdır. Şüpheli olan her türlü durumdan uzak durmalı, bazen şüpheli şeylerden de kaçınmalıdır. Öğretmenlerin özelliklerinden biri de devlet yöneticisi ve idarecilerinden uzak durmasıdır. Kendinde var olanı en iyi şekilde çevresine aktarmanın yoluna başvurmalıdır (Gazali, 2004, s. 82-86; 2004, s. 95; 1422, s. 423; 2004, s. 151). Âlim, ilmiyle kendisini de başkalarını da saadete ulaştırmalıdır. Âlimin gayesi, yalnız dünyalık, servet, rütbe ve mevki elde etmek, maddiyat olmamalıdır, ilmiyle dünyalık istememelidir. Âlim, fetvası, okutması ve eser yazması ile insanlara hizmeti dokunan ve kendisinden istifade edilen bir kimse olmalıdır. (Gazâlî, 1964, s. 124- 776).

Öğrencide Bulunması Gereken Özellikler

Öğrenme, Gazali'ye göre; yaklaşık yedi yaşlarından itibaren başlayan ve hayat boyu devam eden bir süreçtir. Ancak kendisini öğrenmeye odaklayan kişinin de bazı değerleri benimsemesi ve buna göre davranması gerekmektedir. Öğrenci, herhangi bir alanda eğitim görmeden önce sanki hiçbir

şey bilmiyormuş gibi davranmalıdır. Bunun için öğrenci, kalbini bütün kötü huylardan temizlemeli ve günahların kalbini kirletmesine izin vermemelidir. Öğrenci, başarılı olmak istiyorsa, dünya mesguliyetlerinden, mümkünse ailesinden ve vatanından uzak durmalıdır. Öğrenci, hocasını can kulağıyla dinlemeli ve eğitiminin başlangıcında zihni bulandıracak konularda girmemelidir. Bütün faydalı bilgileri elde etmek için uğraşmalı, bunların hiçbirini terk etmemeli ve düzensiz bir şekilde her bilgi dalına girmeyip bunlarda belli bir sıra gözetmelidir. Öğrenci bir bilgi dalını tamamlamadan diğer bir bilgi dalına geçmemelidir. Ayrıca ömrü yettiği takdirde, bunlardan bazılarında ihtisaslaşmalı ve öğrendiği her şeyle öncelikli olarak amel etmeli ve bu şekilde onu pekiştirmelidir. Öğrencinin bilgi elde etmedeki dünyalık amacı, kalbini temizlemek ve onu değerler ile süslemek; âhirete yönelik amacı ise, Allah'ın rahmetine yakın olmak ve meleklerin seviyesine çıkmak olmalıdır. Bilgiyi şerde değil, hayırda kullanılmak için öğrenilmelidir çünkü bütün bilgilerde nihai gaye Allah'ı bilmektir. Öğrenci, derste hocasına karşı saygı içerisinde olmalı, fazla konuşmaktan kaçınılmalı ve hocasının yaşantısında hoşuna gitmeyen yönlerine kötü zan beslememelidir. Çünkü hocası yaptıklarının içyüzünü daha iyi bilmektedir. Son olarak öğrenci kendisi için Allah'ın buyruklarını yerine getirecek kadar dini ve kendini koruyacak kadar da diğer bilgileri elde etmenin gerekli olduğunun bilincinde olmalıdır.

Son olarak öğrenci bilgiyi dört konuyu gaye edinerek öğrenmemelidir:

- (a) Başkaları ile yarışmak,
- (b) ilmiyle övünüp kibirlenmek,
- (c) Arkadaşlarına önderlik yaparak insanların kendisine yönelmelerini sağlamak,
- (d) Dünyalık biriktirmek (2004, s. 74-81; 2019, s. 279; 1964, s. 179; 1962, s. 391, 424; 2006, s. 579; 2004, s. 378; Zernuci, 1995, s. 14).

“İman etme” ya da Hedefe İnanma

Öncelikli olarak eğitimci ve öğrencilerin öğrenirken hedefe inanmaları gerekir. Aynı doğrultuda Mâturîdî'ye göre hedefe giden yolda ilk sırada gelen kalbin tasdiki ve ameli olan *tahkîkî* iman Ersoy'a göre “Başta îmân-ı hakikî geliyor sonra salâh” (2009, s. 404) sözleriyle hakiki imândır. Böyle iman sahibi bir insan, hem dünyasını hem de âhiretini cennetlere çevirecek bir güce sahiptir. Bu noktaya pedagojik açıdan rahatlıkla bakılabilir. Öncelikle yetiştirilen nesillere içinde yaşadığı

zaman kavramının önemini kazandırmak ve zamanı doğru kullanmasını öğretmekle öğrenciyi hakiki manada hedefe inandırmak mümkün olabilir.

Salih Amel veya Eğitimde Davranışsal Değerler

Ersoy, “başta îmân-ı hakikî geliyor sonra salâh” (2009, s. 404) diyerek insanı ömrünün sonunda hüsrândan kurtuluşa erdiren hikmetli fiillerden îmândan sonra salih amelin geldiğini söylemektedir. Îmândan sonra salih amel yani güzel davranışlar sergileyenlerin zararda olmayacakları Asr Sûresinde bildirilmektedir. Mü’minin özgür irâdesiyle kendisini yüceltmek için seçtiği Allah’ın rızasına uygun dünyada mutluluğa, âhirette de cennete ulaştıran fiilin salih amel olduğunu söyleyen (2005, s. 264) Mâturîdî “imân eden ve salih ameller sergileyenlere müjdele” (Bakara 2:25) âyetinin tevilinde söz konusu edilen müjde ve dolayısıyla korku ve endişenin ortadan kalkması salih amellere bağlı kılınmıştır, demektedir. Salih amellerin yerinin kalbin amelinin olması ihtimal dâhilindedir. Yani kalbin iştirâki olmadan sadece sözle ifade edilen münâfiğin imanına benzemeyip Allah’a yönelen samimi bir imâna sahip olmaktır (2005, s. 61-62). Kişiye dünya ve âhret saadetini sağlamaya, Allah’ın rızasını kazanmaya elverişli olan, ıslah edici, yararlı, Allah katında bir değer ifade eden salih amel ya da davranıştır (Mâturîdî, 2005, s. 319). Aklın işlevselliği ile imân, davranışların oluşmasına yol açan bir şuur üretir. Bu şuur, ibadet ve salih amellerle desteklendiğinde güzel ahlâk ve davranışlar olarak tezâhür eder. Bundan dolayı Asr Sûresinde ikinci hikmetli fiil; *salih amel* veya *salâh*dır. Tevhidi, birlikteliği, çalışmayı ve başarıyı hedefleyen, birey ve toplum hayatında yapıcı, onarıcı, ıslah edici güzel ve iyi davranışlarla kendini gösteren dünya ve âhret hüsrânını önleyen, karşılığı huzur ve mutluluk olan Allah’ın rızasına uygun fiillerdir. Yeni nesillere ve topluma bu aktarımın temel sorumluları da aile ve eğitim kurumlarıdır. Bu iki kurum, gerektiği gibi görevini yaptığı takdirde, vahyin kaynaklık ettiği değerler sistemi kolaylıkla yer bularak ideal bir sosyal hayat oluşacaktır.

Hem dini konularda hem de sosyal alanlarda, temel problem olarak; Gazali, (a) bilgi, (b) bu bilgiyi uygulama (1964, s. 190-192) ve (c) uygulamaları halka yansıtma olarak, ele almaktadır. Bilmekle yaşamak arasındaki bu ilişkiyi, sosyal hayata yansıtma ve kişiyle toplum arasında bilgiye dayalı sarsılmaz bir ilişki kurmak buradaki temel amaçtır (Oruç, 2009, s. 168). Eğitimdeki bu aşama, bilme ve yaşamanın geliştirilerek bir ışık kümesi gibi etrafına yayılması olarak açıklanabilmektedir (Gazali, 2019, s. 275).

Hakkı/Doğruyu Tavsiye Etme/Gösterme

Hakkı ve sabrı tavsiye etme ile sosyal bir varlık olarak yaratılan insanın toplumdaki görevi hatırlatılmaktadır. Burada salih amel işleyen veya işlemeye başlayan mü'mine çevresine yararlı olma konusunda adım atmasının önemine işaret edilmektedir (Mâtürîdî, 2005, s. 319). Bir rivâyette, Hz. Peygamber kötülük karşısında doğruyu, hakîkatı ve sabredebilmeyi ve tavsiye etmeyi îmân ile ilişkilendirmektedir. “İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu ise îmânın asgari gereğidir” (Müslim, İman 78). Bu ifadeye eğitim açısından bakıldığında eğiticinin öğrenmeye başlayan öğrenciye olan tutum ve davranışları olduğu söylenebilir.

Gazali'nin eğitim sisteminde her gelişim dönemi farklı özellikler gösterir. Eğitim, insanın hürriyetini elde etmesinin en etkili yoludur. Öğrenci temel eğitimini tamamladıktan sonra eğitimcinin onu bu alanlara yönlendirilmesi gerekir. Eğitim bilinenlerden bilinmeyenlere doğru tedrici bir süreç içerisinde verilmelidir. Bireysel ayrılıklar ile ilgili olarak uygulanabilir pragmatik ve uygulamalı bir anlayış benimsenmelidir. Bilgi uygulanabilir ve kişiye pratik bir fayda sağlamaya yönelik olmalıdır. Bütün bilgiler, kişi ve topluma sağladıkları fayda ile değer kazanırlar. İnsanın bütün hayatı bir denge sistemiyle örüntülü olmalıdır. Bunun için de *adalet ve sırat-ı müstakim*den ayrılmamalıdır. Kişi, yaşadığı hayatta hiçbir şekilde aşırılıklara kaçmadan orta yolda bir duruş sergilemelidir. Eğitim açısından denge, erken gelişim dönemlerinden itibaren tedrici bir yolla çocuğun bütün duygu, düşünce ve davranışlarında yerleştirilmeye çalışılmalıdır. İnsan, hayatının her aşamasında ilahi yardımını istemeli ve bunda bir süreklilik sağlamalıdır.

Hakkı veya diğer bir deyişle doğruyu göstermenin diğer bir adı da öğrenciye evrensel insani ve ahlaki değerlerin kazandırılmasıdır. Gazali'nin eğitim sisteminde değerler ve eğitim-öğretim ilkeleri, bir bütünlük içerisinde ele alınmaktadır. Değerler, eğitimin aktarılması gereken öğeleri iken, ilkeler, bu aktarımın şeklini ve yönünü belirleyen kılavuz konumundadır. Ona göre ideal bir eğitim, ilkelerin gözetiminde dini/ahlaki kaynaklı değerlerin aktarımıyla gerçekleşebilmektedir (Oruç, 2009, s. 102).

İnsandaki saldırganlık, fizyolojik, kötülük yapma, benlik ve iyilik yapma (Gazali, 1967, s. 12-13; Gazali, 2004, s. 33) gibi davranışta bulunma istekleri yalnız bunlara denk gelecek değerlerle varılmak istenilen hedef haline gelebilirler. Bu davranışta bulunma isteklerine karşılık olarak Gazali, dört temel değeri ve fazileti gösterir. Bunlar; hikmet, iffet, şecaat ve adalet *ahlaki değerleri*,

bunların dışında söylemiş olduğu akıl, bilgi, düşünme-tefekkür ve imandan oluşan dört değer ise *ilmi ve fikri değerleri* ifade eder (Oruç, 2009, s. 24).

Sabrı Tavsiye Etme veya Öğretim ve Öğrenimi Engelleyen Faktörlerle Mücadele

Eğitimde belli bir öğrenim ve sonrasında ahlaki değerleri edinen bireylerin ileriki yaşamlarında bazı sıkıntılarla karşılaşmaları her zaman muhtemeldir. Sabredilmesi gereken durumlar ferdin öğrendikleri yerli yerinde kullanması ve değerlerinden taviz vermemesi ölçüsünde yaşanır. Bu noktada iki durum söz konusudur. 1. Eğitimi engelleyen kalıtsal engellerdir. 2. durum ise bilgi ve değerlerle donanmış ferdin sosyal çevresi tarafından sıkıntıya sokulmasıdır. İkinci durum öğrenme sürecinde sosyal çevrenin körü körüne geleneklere bağlı olması, eğitime gereken değerin verilmemesi, kıskançlık ve çekememezlik vb. şeklinde sıralanabilir. Gazali, eğitimi engelleyen çevresel faktörleri, iki aşamada ele almaktadır. Birincisi, insanın kişisel hayatında kötülüklerde ısrar etmesi, yasak ve günah olan şeylerle kendisini meşgul etmesidir. İkincisi ise, İslam'ın ruhuna uygun olmayan gelenekler ve bunları taklit etmektir. O, bu iki aşamayı da beraber inceleyerek bunlar arasında bir sebep-sonuç ilişkisinden bahsetmektedir (Oruç, 2009, s. 159). Eğitim sonrası hem ilmen hem de ahlaki değerler açısından yaşanabilecek imtihanlar karşısında doğru yolda kalınmaya çalışılması da sabrı gerektirir. İnsanın kendine ya da bu durumdakilere eliyle veya diliyle yardımcı olmasıyla bu sıkıntılar aşılabılır. Neticede insan yeterli tedbirleri almasıyla kalıtsal ve çevresel engellerden kurtulabilir.

Hakkı ve sabrı tavsiye etme bireyin sosyalleşmesi demektir. Mâtürîdî ve Âkîf'in düşüncesinde kişinin fert ve toplum hayatında felâha, mutluluğa ermesi ancak diğer birçok hikmetleri özetleyen bu dört fiili işlemesiyle mümkün olmaktadır (Oral, 2018, s. 26). Hakkı veya diğer bir deyişle doğruyu göstermenin diğer bir adı da öğrenciye evrensel insani ve ahlaki değerlerin kazandırılmasıdır.

Sonuç ve Tartışmalar

Çalışma sonucunda Asr suresinin ayet ve kelime sıralamasının bir öğrencinin öğrenme merhalelerine tam uygunluk gösterdiği tespit edilmiştir. Öncelikle *Ve-l asr* ayetiyle öğrenciye öğrenme sürecinin ne kadar süreceği ve elindeki zaman sermayesi bildirilir. Ardından öğrenimi

başarılı şekilde bitiremediğinde yaşayacağı zararlar anlaşılır bir yöntemle incitmeden ifade edilir. Sırasıyla üçüncü ayette ulaşılabilecek hedef(ler) açıkça söylenir. Yapılması gerekenler tek tek sıralanır. Öğretici ve öğrenci eğitim hayatı süresince takınmaları icap eden vasıflara tam uymalıdır. Öğrenci başaracağına olan inanç sahibi edilir yani tam motive olur. Öğrenimde mutlak başarı ancak öğrenciyi hakiki manada hedefe inandırmakla mümkün olabilir. Hedefe uygun usul ve yöntemleri takip etmesi sağlanır. Eğitim ve öğretim sırasında yaşanabilecek sapmalar ve yanlışlıklar doğru bir rehberlikle aşılabılır. Bu tür sıkıntılar öğretici tarafından sağlıklı bir rehberlik sayesinde aşılarak eğitim ve öğrenim hayatı noktalanır.

Çalışmada eğitim üzerine fikirler sardeden önemli fikir insanların üstte anlatılan her bir adım için fikirleri mezc edilerek bir kompozisyon haline getirilmiştir. Böylece Asr suresi zaviyesinden eğitim ve öğretime dair atılması gereken adımlara dair bir tablo ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan eğitime dair modern teorilerin de çok büyük ölçüde üstte belirtilen sıralama ve atılması gereken adımlarla uyduğu görülmüştür.

Kuran-ı kerimin bu çalışmada ele alındığı üzere birçok ayet ve suresinin -temelde dini ilimlerin konusu olmalarıyla birlikte- hem fen hem de sosyal ilimler olmak üzere birçok sahada incelenmeye müsait olduğu kanaati hasıl olmuştur.. Er ve Yücel'in (2022) *Asr suresine matematiksel bir bakış* isimli makaleleri de bu görüşü destekler mahiyettedir.

Kaynaklar

- Muhammed Abduh & Mehmed Âkif (h. 21 Kânun-ı sâni 1325). *Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri, Sırat-ı Müstakim*, 3(73), 323-324.
- Bediüzzaman (1995). *Sözler*. Envar Neşriyat.
- Cramer, J. F. & Browne, G. S. (1982). *Çağdaş Eğitim Milli Eğitim Sistemleri Üzerinde Mukayeseli Bir inceleme*, Meb. Yay.
- Çağrıncı, M. (2000). *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İ Birleşik Yay.
- Çelikel, B. (2006). *Gazâlî'nin Eğitim Görüşü*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoy, (2009). *Safahat*. Hece Yay.
- Gazali (2003). *Cevahiru'l-Kur'an*. Daru'l-Fikr.
- Gazali (2000). *Ravdatu't-Tâlibin ve Umdetu's-Sâlikin*. Mektebetu't-Tevfikiyye.

- Gazali (2004). *Kimya-yı Saadet*. (çev. Ali Arslan).
- Gazali (2019). *Ey Oğul Eyyühel-Veled*. Bedir yayınları.
- Gazâlî (1962). *Bidâyetü'l-hidâye*. (çev. Lütfi Doğan).
- Gazâlî (2006). *el-Münkız*. İçinde: Mecmuatu'r-Resail. Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye.
- Gazali (1974). *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi*. (terc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay.
- Gazâlî (1964). *Mizânu'l-Amel*. (tah.ve neşr. Süleyman Dünya), Dâru'l-Maârif.
- Gazâlî (1967). *İlâhî Sır*. (Çev. Abdülkadir Şener, Şükrü Topaloğlu), Çağaloğlu Yay.
- Gülen, F. (2015). *Buhranlı Günler ve Ümit Atlasımız*. Nil Yayınları.
- Güngör, E. (1993). *Değerler Psikolojisi*. (ss. 30-40). Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yay.
- Haynes, F. (2002). *Eğitimde Etik*. (Çev. S. Kunt Akbaş), Ayrıntı Yay.
- Ragıb İsfehânî (1991). *Mu'cemu Müfredatı Elfazi'l-Kur'ân*. Daru'l-Fikr.
- Kenneth, D. M. (1999). *Öğretim Becerileri*. (Çev. N. Kaya, Ed. Ersin Altıntaş), Nobel Yay.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr (2005). *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. (terc. Bekir Topaloğlu), Mizan Yay.
- Mâtürîdî (2005). *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. (tahk. Mecdi Basellum), Darül-Kütübü'l-İlmiye. (V/485-487).
- Morrison, A. & McIntyre, D. (1977). *The Social Psychology of Teaching*, Cox and Wyman Ltd.
- Müslim (1972). *Sahih-i Muslim Ve Tercemesi*. (Ter. Mehmed Sofuoğlu), (1. Cilt), İrfan Yayıncılık ve Ticaret.
- Oral, O. (2018). Mâtürîdî ve Mehmet Âkif'e göre Asr sûresi'nde hüsrânı önleyen imân tezâhürü psiko-sosyal hikmetler, *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V(16), 159-188.
- Oruç, C. (2009). *İmam-ı Gazâlî'nin eğitim anlayışı*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parladır, S. (1996). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Anadolu Matbaası.
- Abdulfettah Ebu Gudde (2011). *İslam Âlimlerinin Gözüyle Zamanın Kıymeti*. (çev. Enbiya Yıldırım). Otto yayınları.
- Sinanoğlu, M. (1999). *Hüsrân*, İçinde: DİA, (s.s. 19/35-6). TDV Yayınları.
- Schreiner, P. (2002). Modals of Religious Education in Schools in Europe, Statement for the Strategy Development Seminar of the Olso Coalition on Freedom of Religion or Belief.
- Schwartz, L. (1982). *Educational Psychology; Focus on the Learner*. HolBrook Press.

Quasem, M. A. (1974). Al-Ghazali's Rejection of Philosophical Ethics. *Islamic Studies JIRI*, XIII (2), 111-127.

Topçu, N. (1960). *Türkiye'nin Maarif Davası*. Çeltüt Matbaası.

White, A. M. & Duker, J. (1973). *Education a Conceptual and Empirical Approach*. Rinehart and Winston.

Winter, T. J. (1990). *A Tract by Imam al-Ghazali on Education*, *Muslim Education Quarterly*, VIII(1), 33-39.

Yıldırım, S. (2007). *Kur'ân-ı Hakîm'in Açıklamalı Meali*. Define Yayınları.